

Düzenleyeni Bilinmeyen Bir Nazire Mecmuası: Mecmû‘a-i Nezâyir

A Magazine Whose Writer is Unknown: Mecmû‘a-i Nezâyir

Hasan GÜLTEKİN*

Öz

Aynı vezin ve kafiye ile bir şairin şiirinin benzerini yazma işine nazire denmekle birlikte asıl amaç estetik değer açısından o şiirin daha iyisini yazabilmektir. Bunun yanında üstat olarak kabul edilen şairin şiirine nazire yazmak bir saygının ifadesi olarak da kabul edilir. Çoğu zaman üstat kabul edilen şairler de beğendikleri ve takdir ettikleri şairlere nazire yazmışlardır. Yeni yetişen şairlerin çoğu da beğendikleri ve üstat kabul ettikleri şairlerin şiirlerine nazireler yazarak üslup ve sanatlarını geliştirmişlerdir.

Nazire yazma işi XV. yüzyılda çok yaygınlaşmış, zamanla bir gelenek halini almıştır. Divan edebiyatında nazirelerin önemli bir yeri olduğu gibi Divan edebiyatı ürünleri arasında nazire tarzında yazılan manzumeler zamanla bazı mecmualarda toplanarak nazire mecmualarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kayıtlara göre kütüphanelerimizde çok az sayıda nazire mecmuası bulunmaktadır. Bu mecmualardan birisi yayımlanmış diğerleri henüz yayımlanmamıştır. Divan şiirinin kaynakları açısından önemli yeri bulunan bu tür eserlerin tamamının yayımlanması araştırmacılar açısından büyük önem taşımaktadır. Nazire mecmualarının edebî yönü yanında şairler arasındaki ilişkilerin tespit edilebilmesi açısından da önemi büyüktür. Mecmûa-i Nezâyir’de şiiri bulunan şairlerden bazılarının aynı meslekten kişiler olduğu ve birbirlerine nazire yazarak atıştıkları dikkat çekmektedir. Nazire yazma sebepleri gösterilirken böyle bir sebebin varlığı şimdiki kadar belirtilmemiştir. Nazire konusunda kesin bilgilerin ortaya konulabilmesi için elde bulunan nazire mecmualarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi Klasik Türk şiiri geleneğinin tespiti açısından da önemlidir. Şairlerin divanlarında bulunmayan şiirlerine veya divan tertip etmemiş fakat şiir yazmış bazı şairlerin şiirlerine de yine nazire mecmualarında rastlamak mümkündür. Örneğin mecmuada Ahdî’ye ait hiç yayımlanmamış şiirlerin bulunması edebiyat tarihi açısından önemli bir malzemedir. Bu yönüyle edebiyat tarihi açısından bazı şairler hakkında bilgi elde edilmesine yardımcı olmaları nedeniyle önemli bir

* Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
hgultekin@adu.edu.tr

kaynak durumundadırlar.

Üzerinde çalıştığımız eser el yazması bir nazire mecmuası olup tek nüshadır. Eser, birbirine nazire olarak yazılmış gazellerin alfabetik olarak düzenlenmesiyle oluşturulmuştur. Bu yazma eseri düzenleyen kişi şiiirlerin başına şairlerin mahlasını yazarken hangi mesleği yaptığını da belirtmiştir. Mecmû'a-i nezâ'ir adıyla kayıtlı olan bu yazma eser İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndedir ve 252 yapraktır. Yazımızda mecmuada şiiiri bulunan şairlerin adları, şiiir sayıları, mecmuanın kayıtlı olduğu yer ve yazmanın fizikî özellikleri verilmiş, bunun yanında Mecmû'atü'n-nezâ'ir, Mecmaü'n-nezâ'ir ve Mecmû'a-i nezâ'ir adlı nazire mecmuaları ile karşılaştırması yapılmış ve mecmuada bulunan şiiirlerin sadece matla beyitleri verilmiştir.

Anahtar sözcükler: Mecmua, nazire, nezâ'ir (nezâ'ir), yazma eser, Mecmua-i Nezâ'ir

Abstract

Although nazire is writing a poem similar to the original in term of rhyme and meter, the primary concern is to write an aesthetically better poem. In addition, writing a nazire is regarded as a sign of respect to the master. It is common that the master poets also wrote nazires to the poets whom they admired and respected. The younger poets wrote nazire with the aim of improving their style and art.

Writing nazire was common during the 15th century and it became a tradition through time. Nazire has a significant place in classical Ottoman literature, poems written in the form of nazire were gathered in magazines, which eventually led to the emergence of nazire magazines. In our libraries there are very few registered nazire magazines. One of these magazines was published, others were not. The publication of such works which are the significant sources of classical Ottoman poetry is highly important for the researchers. In addition to their literary value, nazire magazines are also significant in terms of revealing the connections between poets. It is worth noting that some of the poets whose poems were published in Mecmua-i Nezayir have the same occupation and that they respond to each other through writing nazire. This reason has not been stated among the reasons for writing nazire before. A comparative analysis of nazire magazines is necessary both for the study of classical Turkish poetry and for displaying some certain knowledge about nazire. It is possible to come across with the poems that are not in the divan of the poets or with some poems which are written by the poets who do not have a divan. For example, Ahdi's poems in the magazine which have never been published before are very important for literary history. The work that is the subject of this study is the single manuscript of a nazire magazine. The work consists of alphabetically ordered ghazals written as nazires for each other. The person who arranged this manuscript wrote the pseudonym and the job of the poet at the beginning of each poem. This manuscript is recorded as Mecmua-i Nezayir in the library of Rare Works at İstanbul University and it consists of 252 pages. In this study the names of the poets, the number of poems, the place where the magazine was registered and the typical qualities of the manuscripts are given. In addition, it has been compared with other nazire magazines, Mecmû-'atü 'n-nezâ'ir, Mecmaü'n-nezâ'ir ve Mecmû'a-i nezâ'ir and the commencing couplet of the poem in the magazine is given.

Keywords: Magazine, nazire, nezâ'ir (nezâ'ir), manuscript, Mecmû'a-i Nezâ'ir

Giriş

Eş ve benzer anlamındaki “nazîr” kelimesinden türetilmiş olan nazirenin anlamı kaynaklarda birbirine benzer şekilde verilmiş olup “bir söz ya da davranışa karşılık olarak yapılan veya söylenen söz ya da davranış ya da bir şairin şiirine başka şair tarafından aynı vezin ve kafiyeyle benzerini söylemek”tir (Devellioğlu, 1993, s. 813, Şemseddin Sâmî, 1317, s.1464). Bu işe de “nazire yapmak” denir. Nazire yapma veya söylemenin karşılığı da “tanzir”dir. Divan şairinin anlayışına göre bir şairin şiirini tanzir etmek onun sanatına olan saygının ifadesidir.

Üstat şairlerin şiirleri örnek alınarak aynı vezin, kafiye ve söyleyiş tarzı kullanılarak yetişmek amacı ile söylenmiş benzer şiirler nazire yazmanın birinci sebebidir. Bu anlamda nazirecilik tam anlamıyla yetiştirici bir mektep görevini üstlenmiş ve yeni yetişen şairlerin nazire söyleye söyleye örnek alınan üstatlar derecesinde kaliteli şiirler söylemenin sırrına ulaşmalarına vesile olmuştur. Böylece Fuzûlî tarzında yazanlar Fuzûlî Mektebini, Nâbî tarzında yazanlar Nâbî Mektebini oluşturmuşlardır (Banarlı, 1987, C.I, s. 504).

Nazire yazmanın ikinci sebebi ise, asırların yetiştirdiği büyük üstatların örneğin, Fuzûlî, Necâtî veya Nedîmlerin eski veya çağdaşı olan şairlere yazdıkları nazirelerdir. Eski veya çağdaş bir şairin yakaladığı güzelliği farklı ve derinden hissedenden üstat şair, aynı ses, redif ve vezin ile o güzelliğin daha değişik söylenebileceğini fark edince, kendi üstün sanat kudretiyle çok güzel ve muazzam bir şiir ortaya çıkarabilmiştir.... Bizde bilhassa Ahmet Paşa ile çığır halini alan bu ikinci tarz nazirecilik, edebiyatımıza çok sayıda üstün gazeller, murabbalar, tahmis, taştir, tesdis, terkiib-i bendler hatta kasideler kazandırmıştır. Ahmet Paşa'nın meşhur Kerem Kasidesi Şeyhî'ye, Güneş Kasidesi Atâî'ye, gönül redifli murabbâ Melihî'ye ve diğer mühim bir kısım şiirleri de daha başka şairlere naziredir (Banarlı, 1987. C.I, s.504).

Nazire mecmuası olarak düzenlenmiş olup düzenleyenleri ve düzenlenme yılları bilinenlerle birlikte düzenleyenleri ve düzenlenme yılları üzerinde ihtilâf bulunan nazire mecmualarının tamamı 9 tanedir.¹ Fakat, Edirneli Nazmî'nin Mecma' u'n-nezâ'ir'i üzerinde yapılan hacimli doktora tez çalışmasında bu bilgilerin yanlış olduğu ortaya konulmuş, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 920 numarada kayıtlı olan yazmanın Edirneli Nazmî'nin Divan'ı olduğu; TY 1547 numarada kayıtlı olan yazmanın da Mecma' u'n-nezâ'ir'in bir başka nüshası olduğu belirtilmiştir. Bu bilgilere ek olarak, Süleymaniye Kütüphanesi Hüsnü Paşa 894.35 numarada kayıtlı yazma ile Yapı Kredi Bankası Kütüphanesi 15913 numarada kayıtlı yazmanın da birer nazire mecmuası olduğu bildirilmektedir.²

Anadolu Türkçesinin eldeki ilk nazire mecmuası Sultan II. Murat zamanında Ömer bin Mezid tarafından Mecmû'atü'n-nezâir adıyla 840/1436'da düzenlenmiş olup nazire

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Levend, 1988, s. 167-169; Köksal, 2001; Ayan, 1993, s. 111-112.

² Nazire kavramı, nazire geleneği ve nazire mecmuaları üzerine çok kapsamlı bir çalışma olup istifa için bk. Köksal, 2001, nazire konusunda ayrıca bk Köksal, 2003; Köksal, 2006.

derleme geleneğinin ilk örneğidir. 614 yapraklık bu mecmuuda mensur bir ön söz ve XIII, XIV. asırda yaşamış 83 şaire ait 397 şiir ile düzenleyenin kendi şiirleri bulunmaktadır (Levend, 1988, s.167). Bu mecmua Prof. Dr. Mustafa Canpolat tarafından Latin harflerine çevrilerek 1982 yılında yayımlanmıştır.

Başka bir nazire mecmuası ise Eğridirli Hacı Kemal tarafından düzenlenmiş olan Câmî'ü'n-nezâ'ir'dir. Elde tek nüshası bulunan eser 918/1512'de kaleme alınmış olup 496 yapraklıdır... 266 şairin şiiri bulunan eserde bir de ön söz bulunmaktadır. Düzenleyenin kendi şiirlerinin de yer aldığı mecmuuda tevhitler, na'atlar, kasideler, gazeller, müstezatlar ve musammatlar bulunmaktadır (Levend, 1988, s.168).

Diğer bir önemli nazire mecmuası da Edirneli Nazmî'nin düzenlediği Mecma'ü'n-nezâ'ir M. Fatih Köksal tarafından doktora tezi olarak çalışılmış olup yayımlanmamıştır. Doktora tezinde verilen bilgiye göre mecmuuda 360'tan fazla şaire ait 5527 şiir bulunmaktadır. Bu doktora tezinde sadece yazmanın Latin harflerine çevirisi yapılmamış nazire kavramı ve nazirecilikle ilgili kapsamlı bir araştırmanın sonuçları da ortaya konulmuştur.³

“Düzenleyeni bilinen XVI. asra ait bir başka nazire mecmuası da Pervane Bey'e aittir. Eser 641 yaprak hacminde olup 968/1560-61 yılında düzenlenmiştir. Mecmuanın ilk yaprağı eksiktir” (Levend, 1988, s. 168).

“XV. asırda düzenlenmiş fakat düzenleyeni bilinmeyen başka bir nazire mecmuası⁴ daha olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu eserde 7 şaire ait 213 şiir yer almaktadır” (Mermer, 2002).

Bunlardan başka XVII. asırda düzenlenmiş olan Metali'ü'n-nezair adlı mecmua da Budinli Hisalî (ö.1062/1651)ye aittir. “Mecmuanın diğerlerinden farkı sadece gazellerin matlalarının verilmesidir. Bu matlalar vezinlere ve kafiyelere göre sıralanmıştır. Şairin kendi matlaları da bu mecmuuda bulunmaktadır” (Levend, 1988, s. 168).

Yukarıdaki nazire mecmularından başka düzenleyeni belli olmayan 4 tane daha nazire mecmuası bulunmaktadır.⁵ Bunlardan biri “b” harfiyle başlayan eksik bir nazire mecmuası olup İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY. 2955'te kayıtlıdır (Levend, 1988, s. 169; Köksal, 2003, s. 255-256). Bir diğeri ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY.739'da kayıtlı olan Mecmû'a-i nezâ'ir adlı mecmua olup yüksek lisans tezi olarak Latin harflerine çevrilmiştir (Gültekin, 2000).

Üzerinde çalışma yapılan nazire mecmularında nazire ve nazirecilik hakkında kesin hükümlerin verilmesini sağlayacak netlikte bilgilerin bulunmadığı, şiir ve şairlerin karşı-

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Köksal, 2001.

⁴ Bu mecmua bir makale ile tanıtılmış olup ayrıntılı bilgi için bk. Mermer, 2002.

⁵ Ağâh Sırrı Levend tarafından nazire mecmuası olarak verilen bu dört mecmuadan ikisinin nazire mecmuası olmadığı, birinin Edirneli Nazmî'nin Divanı diğeri de yine Edirneli Nazmî'nin Mecma'u'-nezâ'ir'inin başka bir nüshası olduğu; bu dört nazire mecmuasına ek olarak Süleymaniye Kütüphanesi Yapı Kredi Bankası Kütüphanesi'nde kayıtlı iki nazire mecmuasının daha olduğu M. Fatih Köksal tarafından tespit edilmiştir. Bk. Köksal, 2003, s. 255-256).

laştırılmasıyla bazı bilgilerin ortaya çıkarılabildiği belirtilmektedir. Divan şiirinde nazire geleneğinin birden fazla nedene bağlı olarak ortaya çıktığı konusunda kaynaklar hemen hemen benzer bilgileri vermektedir. Mecmû‘a-i nezâiyir’de şiiri bulunan bazı şairlerin-ki bunlar çoğunlukla katiplik yapan şairlerdir-birbirlerinin şiirlerine nazire yazarken amaçları edebî olmaktan ziyade konu hakkında atışma yapmaktır. Bu atışmalar devrin güzelleri hakkındaki şiirlerde ortaya çıkmaktadır. Özellikle Şâmî adlı biri hakkında 151 tane şiir yazılmıştır. Buna benzer olarak defter katibi olan Kaya adlı biri için yine 56 tane; Fethî adında biri için 18 tane şiir yazılmıştır.

Mecmû‘a-i nezâiyir

Makalemize konu olan İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar No: 739’da kayıtlı bulunan *Mecmû‘a-i nezâiyir* adlı yazma⁶ çoğunluğu XVI. asır şairlerinin şiirlerinden meydana gelmiş olup 252 yapaktır ve son iki yaprağına nazire olabilecek herhangi bir şiir yazılmamıştır. Nüshanın varlığından, Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde“ 1233 tarihini taşıyan bu nazireler mecmuası da küçük boy 252 yk. tutmaktadır” şeklinde kısa bir tanıtma ile söz etmiştir (Levend, 1988, s. 169).

Yazma, 22X12, 28X20 cm ölçülerinde küçük boy, 17 satır, meşin ciltli ve miklebsizdir. Şiirler ta’likle ve şiirlerin başındaki şair mahlasları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfalar cetveli olup her yaprağın iç alt köşesinde rabitalar yer almaktadır ve nüshanın 1b ile 2a sayfalarında serlevha ile 1b sayfasındaki serlevhanın içinde *Mecmû‘a-i nezâiyir* yazısı bulunmaktadır. Eserde giriş kısmı bulunmadığı için düzenleyene ait bilgi de bulunmamaktadır. Mecmuada doğrudan şiirlere geçilmiş olup eserin tamamında şiir dışında bir herhangi bir yazı da bulunmamaktadır. Bazı kelimeler düzeltilmiş ve düzeltilen kelimelerin altına sahh kaydı konmuştur. Mecmuada gazel dışında çok az olmakla birlikte matla ve kıt’a da bulunmaktadır.

Sayfa kenarlarında bulunan şiirlerden ikisi sadece redifleri bakımından benzer olup kafiye veya vezin bakımından bulunduğu sayfadaki şiirlerle uyuşmamasına rağmen eseri düzenleyen kişi tarafından nazire olarak verilmiştir (25a’da Kelâmî’nin *-âna hîç* kafiye gazeli ve 35a’da Zâtî’nin *-âb-ı telh* kafiye gazeli).

Eserin kim tarafından düzenlendiği tespit edilememiş olup 1b sayfasında *Mehmed Emin* adıyla mührü bulunan şahsın adı eserin son yaprağında *mutasarrıfı Mehmed Emin* olarak tekrar yazılmıştır. Bu bilgiden başka eseri düzenleyene ait herhangi bir kayıt da bulunmamaktadır.

⁶ Bu yazma üzerinde yüksek lisans tezi yapılmış olup kaynakçada verilmiştir. Bu tez metin transkripsiyonundan ibarettir ve giriş bölümünde nazirenin tanımı ve nazirecilik geleneği ile ilgili ansiklopedik bilgiler verilmiştir.

Mecmuada bulunan şiirlerin kafiye ve redifleri de şöyledir:

-ânyuz <i>cânâ</i>	-âsı <i>yok</i>
-ârı <i>temâşâ</i>	-ık
-â meşreb	-âr <i>itsem gerek</i>
-ânun <i>olsun hep</i>	-ânunun
-et	-âlı <i>Hüseynün</i>
-ân <i>olmağa bâ'is</i>	-âze (-âza) <i>gazel</i>
-iç	-âd <i>muttasıl</i>
-er <i>sabâh</i>	-ûde (-û da) <i>güzel</i>
-âb-ı <i>sürh</i>	-ıl (-il)
-âr <i>telh</i>	-âra <i>gel</i>
-âd (-ad)	-em <i>benüm</i>
-âre (-âra) <i>meded</i>	-er <i>Kayacuğum</i>
-âz <i>ki dirler o bizüz</i>	-ân <i>olduğiçün</i>
-âhumuz	-âneler <i>dönsün</i>
-îrüz <i>biz</i>	-erd <i>isterin</i>
-âl <i>bes</i>	-ân <i>kalsun</i>
-în <i>eylemiş</i>	-âra <i>karşu</i>
-îr-veş	-eldür (-aldur) <i>bu</i>
-âya <i>düş</i>	-âbun <i>aynına</i>
-iş (-ış)	-il <i>içinde</i>
-âs	-âşı (-aşı)
-ân <i>ihtilât</i>	-âk <i>yandurdu</i>
-âdan <i>haz</i>	-â <i>itsen olmaz mı</i>
-ende <i>şem'</i>	-em <i>güşeleri</i>
-âne <i>dâğ</i>	-ânun <i>Fethî</i>
-ân <i>saf saf</i>	-ânemi
-âr <i>havf</i>	-âmı
-âra <i>deff</i>	-âdesi
-ûn <i>üsküf</i>	-âz (-az) <i>işî</i>
-âneye <i>lâyık</i>	-ilmedi

Mecmuada, 212 şaire ait 1328 şiir bulunmakta ve bu şiirlerden 20 tanesi sayfa kenarlarında yer almaktadır. Mecmuada yer alan şairlerin birkaçı dışında çoğunluğu XVI. asır tezkirelerinde adları bulunan şairler olup ilk şiir Selîmî mahlaslı Osmanlı padişahı II. Selim'e aittir.⁷

⁷ Mecmuada ayrıca Muhibbî mahlaslı Kanunî'ye ve Murâdî mahlaslı III. Murad'a ait şiirler de yer almaktadır.

Eseri düzenleyenin, şiirlerin başına şairlerin mahlasını yazarken hangi mesleği yaptığını da belirtmesi, mecmuada şiiri bulunan şairlerin meslekleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Aşağıda şairlerin adları meslekleri ile birlikte verilmiştir:⁸

Sânî Beg (ö. 1587) 71 şiir ile mecmuada en çok şiiri olan şairdir.⁹ Emânî (Kâtip)'nin 62, Belîğî (Yeniçeri)'nin 43, Sadrî (Dânişmend)'nin 42, 'Ulvî Beg (Dânişmend)'in 40, Tâbi (Dânişmend)'nin 38, Gıyâsî'nin 36, Merâmî'nin 33, Sıyâmî'nin 30, Hıfzî'nin 23, Bekâyî (Dânişmend)'nin 22, Misâlî'nin 20, Nâmî (Dânişmend)'nin 20, Ahdî'nin 18, Yakînî (Kadı)'nin 18, Sâni'î Çelebi (Mülâzım)'nin 17, Sıdkî Beg (Çavuş)'in 16, Bâkî'nin 15, Nişânî Beg'in 15, Ehlî (el-Mu'îd)'nin 14, Keşfî (Edirnevî)'nin 14, Kevserî'nin 14, Muhtârî Beg (Seyyid)'nin 14, Keyfî (Dânişmend)'nin 13, Nev'î'nin 13, Rızâyî (Müderriş)'nin 13, Re'yî (Dânişmend)'nin 13, Vâlihî (Kadı)'nin 13, Beyânî (Kadı), 'İlmî (Karâmânî) ve Resûlî'nin 12'ser; Hasan Çelebi (Mu'îd), Ref'î Çelebi (Dânişmend), Sipâhî Beg'in 11'er; Celîlî (Kadı), Hâtemî, Rahmî Çelebi (Müderriş), Rûhî, Sâbirî, Safâyî Beg, Ümîdî'nin 10'ar; İlahî, Nâlişî (Yek-çeşm), Vâlî (Dânişmend)'nin 9'ar; Hâletî (Yeniçeri), Hamîdî Beg, Hüsrev Dîvâne (Yeniçeri), Sâdik Beg, Sebzî, Şühûdî, Şükri'nin 8'er; Âlî, 'Azîzî, Baba Bî'atî (Kalender), Behiştî, Bezmî, Fûrûgî, Hayderî, Medhî, Rumûzî, Selman'ın 7'ser; Celâlî Beg, Fevrî, Rif'atî (Dânişmend), Sırrî (Dânişmend), Şu'ûrî (Dânişmend), Tab'î'nin 6'sar; Celâl, Emîrî, Gınâyî, Hayâlî, Hüdâyî, 'Îzârî, Makâlî, Mu'înî, Recâyî, Sabâyî, Sıhrî, 'Ubeydî'nin 5'er; 'Atâ, Bedrî, Dervîş, Fânî, Hâtîfî (Kadı), Hazânî, Kelâmî, Meylî (Mirliva), Muhibbî, Muhyî, Şevkî'nin 4'er; Emînî, Emrî, Firdevsî, Fütûhî, Gubârî, Hâlî, Handânî, Mîrî, Nâli, Rahîmî, Râmî, Sâfi (Dânişmend), Selâmî, Su'ûdî, Vahyî'nin 3'er; Arâmî, 'Iyânî, Bâlî, Çeşmî, Fenâyî, Ferdî, Gayretî, Kâmî, Kemâlî, Lâzîmî, Mehemmed, Murâdî, Mesîhî, Ricâlî (Dânişmend), Rindî, Sabrî, Selâmî, Senâyî, Sükûnî, Şânî, Semsî, Vahdetî, Visâlî, Yümnî, Zeynî'nin 2'ser şiiri yer almaktadır.

Bunların dışında kalan şairlerin ise birer şiirleri bulunmaktadır: Ahmedî, 'Alî, Ânî, 'Ârif, 'Aşkî, 'Azmî, Bahâyî, Ca'fer, Cevânî, Devâmî, Dânişî, Derûnî, Dervîşî, Deştî, Devâmî, Emîr, Esîrî, Fettâh, Fırâkî, Fîrûz, Fuzûlî, Ganî, Garâmî, Hâcî, Hâkimî, Hayretî, Hayrî, Haydar, Helâkî, İsmâ'îl, 'İşretî, Kadrî, Kalender, Kâmilî, Kara Monla, Kıyâsî, La'lî, Lisânî, Mahvî, Me'âbî, Mecdî, Medfîhî, Merdî, Merdümî, Mestî, Nahîfî, Nâzikî, Necâtî, Nevâyî, Nihâlî, Nihânî, Ni'metî, Nizârî, Nûrî, Peykerî, Râzî, Remîmî, Rûhânî, Seyfî, Semtî, Sübûtî, Şâlî, Şi'ârî, Şi'rî, Şühûrî, Tabîbî, Tarzî, 'Ulûmî, Vâhidî, Vasfî, Vaslî, Vaz'î, Vechî, Veysî, Veznî, Yetîm, Zâdî, Zarîfî, Zâtî, Zekâyî, Zühîdî.

Mecmû'a-i nezâyir'de yer alan şiirler alfabetik olarak 76 farklı kafiye veya redifle yazılmıştır. Zemin şiir¹⁰ ile nazire olan şiirler için ayrıca bir ipucu verilmediğinden ve

⁸ Mecmuada şiiri bulunan şairlerin çoğu müderriş, kâtip, kadı, dânişmend, çelebi ve mülâzımdır. Bunu yanında kâtiplik yapan bir grup şairin atışmalarını gösteren nazireler de vardır. Burada şairlerin mesleklerini vermeyiz amacımız da aynı mahlası kullanmış olup önceki veya sonraki asırlarda yaşamış şairlerle karışmalarını önlemek içindir.

⁹ Mecmuada en çok şiirin Sâni Beg'e ait olması, bu şairin mecmuayı tertip eden kişi olabileceği görüşünü ortaya çıkarmakla birlikte kayıtlarda bu şaire ait bir nazire mecmuası olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Aynı zamanda Sâni Beg'i seven birinin bu mecmuayı tertip etmiş olması olasılığı da bulunmaktadır.

¹⁰ Zemin şiir kavramı, ilk önce yazılmış olup kendisine nazire yazılan şiiri karşılamaktadır bk. Köksal, 2001.

şairlerin sıralanışındaki düzensizlikten, hangi şiirin zemin şiir olduğunu belirlememiz mümkün olmamıştır.

Mecmû'atü'n-nezâ'ir (Canpolat, 1982) ile Mecmû'a-i nezâ'ir'in karşılaştırılmasından¹¹ 4 tane şairin iki mecmuada yalnızca isim benzerliği olduğu ortaya çıkmış olup (Şemsî, Zeynî, Ulvî ve Rahîmî) bunların Mecmû'a-i nezâ'ir'de şiirleri bulunan bu isimdeki şairlerle ilgileri yoktur ve isim benzerliği dışında iki mecmuada herhangi bir benzer nokta bulunmamaktadır.

Hüseyin Ayan'ın bir makale ile tanıttığı Mecmû'a-i nezâ'ir adlı nazire mecmuası (Ayan, 1993, s. 111-118) ile Mecmû'a-i nezâ'ir'in karşılaştırılmasından da şu sonuçlar ortaya çıkmıştır: 48 tane şair iki mecmuada da yer almaktadır. Bunlardan 70 şiiri bulunan Hayretî'nin Mecmû'a-i nezâ'ir'de 1; 52 şiiri bulunan Necâtî'nin 1; 40 şiiri bulunan Edirneli Nazmî'nin 0; 40 şiiri bulunan Behiştî'nin 7; 34 şiiri bulunan Hayâlî'nin 5; 18 şiiri bulunan Zâtî'nin 1; 7 şiiri bulunan Fuzûlî'nin 1; 1 şiiri bulunan Bakî'nin 15; 1 şiiri bulunan Rûhî'nin 10; 1 şiiri bulunan Kevserî'nin 14; 1 şiiri bulunan Nâmî'nin 20; 2 şiiri bulunan Sadrî'nin 42; 1 şiiri bulunan Safâyî'nin 10; 1 şiiri bulunan Keşfî'nin 14 şiiri bulunmaktadır. Bu istatistiklerdeki zıtlıklar, mecmuaları tertip edenlerin eserlerinde, öteki mecmualardaki aynı şiirleri tekrar etmekten kaçınmış olabileceklerini gösterebilir.¹²

Mecma'ü'n-nezâ'ir (Köksal, 2001) ile yaptığımız karşılaştırmada ise şu sonuçlar ortaya çıkmıştır: 85 tane şair iki mecmuada da yer almaktadır ve bu 85 şairin 4 tanesine (Zâtî, Tâci-zâde Ca'fer, Necâtî ve Mesnevî-h'ân-zâde Kâmî) ait 4 gazel iki mecmuada da aynıdır. Bunlardan Zâtî'ye ait olan *telh* redifli gazelin kafiyesi aynı kategorideki diğer nazirelerden farklı olup her iki mecmuada da aynı şekilde aynı kafiyeli nazirelerle beraber verilmiştir. Bunlarla birlikte 3 şiiri bulunan Ahdî'nin Mecmû'a-i nezâ'ir'de 18; 25 şiiri bulunan Ahmedî'nin 1; 56 şiiri bulunan 'Atâ'nın 4; 15 şiiri bulunan Behiştî'nin 7; 14 şiiri bulunan Tâci-zâde Ca'fer'in 1; 92 şiiri bulunan Celîlî'nin 10; 44 şiiri bulunan Derûnî'nin 1; 1 şiiri bulunan Emânî'nin 62; 27 şiiri bulunan Emrî'nin 3; tezkirelerde adının geçmediği kaydedilen Hâlî'nin 11 şiirine karşılık 3; 54 şiiri bulunan Hayretî'nin 1; hiç şiiri bulunmayan bulunmayan Hıfzî'nin 23; 12 şiiri bulunan Helâkî'nin 1; 2 şiiri bulunan Kevserî'nin 14; 70 şiiri bulunan Mesîhî'nin 2; 206 şiiri bulunan Muhibbî'nin 4; 133 şiiri bulunan Necâtî'nin 1; 70 şiiri bulunan Sabâyî'nin 5; 38 şiiri bulunan Selmân'ın 7; 39 şiiri bulunan Şevkî'nin 4; 20 şiiri bulunan Ulvî'nin 40; 44 şiiri bulunan Vasfî'nin 1; 35 şiiri bulunan Visâlî'nin 2; 230 şiiri bulunan Zâtî'nin 1 şiiri yer almaktadır. Bu istatistiklere göre Hüseyin Ayan tarafından tanıtılan mecmua ile Mecma'ü'n-nezâ'ir'in birbirinden etkilenilerek tertip edilmiş olduğu düşünülebilir.

Mecmû'a-i nezâ'ir'de zemin şiirlerin hangisi olduğu tespit edilememektedir. Art ve eş zamanlı olmak bakımından bir düzen gözetilmediği için tarih açısından sonra yaşamış

¹¹ Mecmû'atü'n-nezâ'ir, Mecma'ü'n-nezâ'ir ve Mecmû'a-i nezâ'ir'in yayınlanmış, üzerinde çalışılmış ve tanıtımı yapılmış olmaları nedeniyle karşılaştırmaya alınmıştır

¹² Hayretî'nin 70 şiirinin bulunduğu mecmua tarih olarak önce telif edilen olmalıdır ki diğer mecmuada şairin 1 şiirine yer verilmiştir .

bir şairin şiiri bazen ilk sıraya konulmuş bazen de bunun tam aksi olmuştur. Bunun yanında aynı kafiye veya rediften birden fazla şiiri olan şairlerin şiirleri de bazen arka arkaya konmuş bazen de aralara başka şairlerin şiirleri yazılarak sıralamaya dikkat edilmemiştir. Mecmû‘atü‘n-nezâir’de ve Mecma‘u‘n-nezâir’de zemin şiirin kime olduğunu belirtmek için Ahmedî râst, Şeyhî râst şeklinde başlık konulduğu için zemin şiirin tespiti daha kolay olurken Mecmû‘a-i nezâyir’de şiirlerin başına sadece şair mahlasları yazıldığı için zemin şiirin tespiti yapılamamaktadır.

Mecmuada bulunan şiirlerden bazıları daha önce hiç yayımlanmayan şiirler olduğu için yazmanın önemli bir kaynak durumunda olduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin tezkireci Ahdî’nin daha önce hiç yayımlanmayan şiirleri Mecmû‘a-i nezâyir’de bulunmaktadır.¹³ Bu şiirler tarafımızdan ayrıca bir yazıyla yayımlanacaktır.

Sonuç

Mecmuadaki şiirlerden çıkarabildiğimiz bazı bilgiler kâtiplik yapan bir grup şairin birbirleriyle olan atışmalarına işaret etmektedir. Adına çok sayıda nazirenin yazıldığı- bu şiirlerden biri de Nev‘î’ye aittir- Şâmî adlı şahsın defter kâtibi olduğu şiirlerden anlaşılmaktadır. Bunun yanında Mecma‘ü‘n-nezâir’de, Şâmî-i Kâtip (Köksal, 2001, C.III, s. 2869-2870)¹⁴ mahlaslı şaire ait bir şiirin bulunması bu isimde kâtiplik yapan bir şahsın varlığını kesinleştirmektedir. Bu şiirlerin incelenmesi şairler arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması ve edebiyat tarihi bakımından da yararlı olacaktır.

Yukarıda ortaya koyduğumuz istatistikî bilgilere göre İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü Türkçe Yazmalar No:739’da kayıtlı bulunan Mecmû‘a-i nezâyir’de XVII. asır şairlerinden Çeşmî (ö. 1603), Deştî (ö.1631), Hasan Çelebi El-Mu‘îd (ö.1633), Nâîf (ö. 1675) ve Şu‘ûrî Dânişmend (ö.1693)’in şiirlerinin de bulunması bu asırda düzenlenmiş olabileceğini göstermekle birlikte elde kesin veriler bulunmamasına fakat bu tarihten sonra düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Mecmuada şiiri bulunan şairlerden biri için *merhum ve mağfur* tamlamasının kullanılması ise (Merhum ve mağfur Nişânî Beg (ö.1568)), mecmuanın 1568 yılından sonra düzenlendiğini kesin olarak göstermektedir. Fakat metinlerarası incelemelerle ortaya çıkarılacak yeni bilgilerin eserin düzenlenme yılının tespit edilmesinde yararlı olacağı şüphesizdir. Bunun yanında kütüphanelerde bulunan diğer nazire mecmualarının da incelenerek karşılaştırılması konuya açıklık getirilmesi açısından gerekli görünmektedir.

¹³ Sayın Hasibe Mazioğlu, Ahdî’nin şiirlerinin bulunduğu bir yazma üzerine kaleme aldığı makalesinde yazmada bulunan aşağıdaki iki matlaı da vermiştir. (Mazioğlu, 1981, s. 78-79). Bu matlalara ait gazellerin tamamı ve aşağıdaki üçüncü matlalı gazel Mecmua-i nezâyir’de vardır::

Seyrümde dün itdüm gül ü gülzârî temâşâ
Kûyunda idem gibi bu gün yârî temâşâ
Baña bir şeb visâlûn va’de cânâ itseñ olmaz mı
Dil-i nâ-şâdı bir şöyle tesellâ itseñ olmaz mı
Lâle-hadler ruhuña reşk-i gülîstân dirler
Vâr bülbüllerüñ ey gonca hezârân dirler

¹⁴ 5261 numaralı şiir.

Nazire mecmualarının Divan şiirinin gelişim sürecinin belirlenmesinde üstlendiği görev çok önemlidir, çünkü kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayan şairler arasındaki bazı ilişkilere ait bilgilere ışık tutabilme olasılığı yüksektir. Bu nedenle kütüphanelerdeki bütün nazire mecmualarının gün ışığına çıkarılması ve çalışma yapılması hatta yayımlanması gereklidir. Tanıttığımız Mecmû'a-i nezâ'îr'in elde tek nüshası bulunmaktadır. Bu tür nadir eserlerin Latin harflerine çevrilmesi Divan şiiri üzerinde çalışma yapacaklar için çok önemli malzeme olmaktadır. Bu eserler bazen ünlü şairlerin divanlarında bulunmayan şiirlerini de ihtiva edebilmektedir. Böylelikle o şairin sadece mecmualarda bulunan şiirlerini divanına neden koymadığı hakkında karşılaştırmalı üslûp çalışması yapılmasına imkan vermektedir.

Aşağıda Mecmû'a-i nezâ'îr'de bulunan şiirlerden bazılarının matla beyitleri yazmadaki alfabetik sıraya göre verilmiştir:

Mahabbet şâhının biz bende-i fermâniyuz cânâ
Gedâ-yı kûy-ı aşkuz âlemün sultâniyuz cânâ
Selîmî

Ko servi gönül eyle kad-i yâri temâşâ
Kûyında idem gibi bugün yâri temâşâ
Ahdî

Bizümle imtizâc itse nola ol pâdişâ-meşreb
Gedâlar pâdişâ-meşreb gerek şehler gedâ-meşreb
Hüsrev Yeniçeri Dîvâne

Cihânun mâl ü mülki tâlib-i dünyânun olsun hep
Ne mülk ü mâl isterse bu dünyâ anun olsun hep
Sadrî Dânişmend

Mecnûn idi bu arsada serdâr-ı mahabbet
Ol girdi dilâ kondı sentün başuña devlet
Belîgî Yeniçeri

Ruhun mihrdür ey meh sine-i sûzân olmaga bâis
Firâk-ı lal-i nâbundur yaşum kan olmaga bâis
Hasan Çelebi El-Muîd

Tâkatüm yok kûyına varmagiçün refâtara hiç
Kudretüm yok hâlûmi arz itmege güftâra hiç
Vâlihî El-kâzî

Bâga gelse arz-ı kâmet eylese dil-ber sabâh
Hayretinden salmur serv-i hırâmân her sabâh
Merhum ve Mağfur Nişânî Beg

Bezm-i belâda hûn-ı sirişküm şarâb-ı sürh
Bağrum firâk odıyla kızarmış kebâb-ı sürh
İşretî

Iyş u nûşum olmasun mı sâkiyâ her-bâr telh
Bezmümüz eyler gelüp ağıyâr-ı bed-güftâr telh
Sânî

Hâne-i aşkı iderken bünyâd
Baña ırgadlıg iderdi Ferhâd

Misâlî

Ruh-ı rengînüñe berg-i gül-i handân dirler
Kad-i mevzûnuñ için serv-i hırâmân dirler
Rûhî

Nakd-i eşküm bezl itdüm olmadı cânân şikâr
Akça ile gerçi kim dirler olur hûbân şikâr
Ahdî

Gönül almaga gelür şiveye âgâz eyler
Dil-i bî-çâreyi ben arz idicek nâz eyler
Bâkî

Gönlüm alan o zülf-i dil-cûdur
Dili dîvâne eyleyen bûdur

Selîmî

Senün mahzûnun olmak bana şâdân olmadan yegdür
Gamunla ağlamak illerle handân olmadan yegdür
Nev'î

Ruhuña baş eğıpdür ey sanem yine bu gîsûlar
Sanasın âteşe secde ider Rûm içre Hindûlar
Rahmî

Ne tende câme-i izzet ne serde tâc-ı devlet var
Ne elde pâye-i rif'at ne dilde meyl-i şöhet var
Muhyî

Serîr-i hüsne şâh ol eyle cânâ pâdişâlıklar
Kapuñda eylesün üftâdeler arz-ı gedâlıklar
Nâmî

Ol gonca didi güldeki bu reng ü bû nedür
Didüm ki gül-ruhuñdan alınmış nümûnedür
Sıdkî

Elem-i hicr ile öldüm didüğüm lâf mıdur
Bilüp ahvâlümü rahm itmek insâf mıdur
Vâlî

Sen var iken iki gözüm agyâra kim bakar
Gül-berg-i tâze eldeyiken hâra kim bakar
Behiştî

Nazar itsün diyü üftâdesine dil-berümüz
Hâk-i pâyına düşer dîde-i eşk-i terümüz
Rifa'tî

Gezüp Ferhâdveş taglarda Vâmık olduğum bilmez
Fünûn-ı gamda Mecnûn'a muvâfık olduğum bilmez
Ehlî

Biz niyâm-ı sînede şemşîr-i cânân istertüz
Pehlevân-ı şâh-ı aşka tîg-i bürrân istertüz
Devâmî

Tâlib-i dil-ber-i tannâz ki dirler o bizüz
Mâyil-i serv-i ser-efrâz ki dirler o bizüz
Keşfî

Bir gün görünmedi bizüm ol yüzi mâhumuz
Tokuz tolaşdı çarlı çıkup dūd-ı âhumuz
Handânî

Gedâ-sûret egerçi zâhiren hôr u hakîrüz biz
Velîkin devletünde bir şeh-i izzet-serîrüz biz
Misâlî

Sîm-i sirişk-i âşika mâl ü menâl bes
Dūd-ı dilinden egnine bir kara şâl bes
Fürûgî

Süzmiş ol şehlâ gözün dil-ber kaşın çîn eylemiş
Piç idüp zülfini aşkın cânda perçîn eylemiş
Selîmî

Halka halka zülfünü tak boynuma zencîrveş
Kanda gitseñ âşikuñ yanuñca gitsüñ şîrveş
Şemsî

Zülf-i cânân ile ey dil tâze bir sevdâya düş
Niçe bir hicrân u firkat gel bertü me'vâya düş
Nişânî

Bâg-ı hüsninde nigâruñ lebleri rengîn imiş
Ehl-i diller görüp anı her biri diş bilemiş
Muhibbî

Zihî cevâhir-i ihsân-ı ‘âma ma’den-i hâs
Dür-i şefâat için bahr-i rahmete gavvâs

Fuzûlî

İtdi aşk içre dil ile çeşm-i giryân ihtilât
Eyledi gûyâ ki enhâr ile ummân ihtilât

Vâlihî

Hayâl-i benge meyl itmez alan câm-ı safâdan haz
Begüm nâzik olan eyler şarâb-ı dil-güşâdan haz

Tâbî

Görüp kemâl-i hüsnî eyâ mâh sende şem‘
Barmakla gösterür seni her encümende şem‘

Firdevsî

Hâlet-i bâd ile yakmış kolına cânâne dâg
Âdet olmışdur yakar bâzûsına mestâne dâg

Sânî

Gördüğü dem didi âşıkları cânân saf saf
İdeyin bunları ben hâk ile yeksân saf saf

Behiştî

Bülbülün âhından eylerken gül-i gülzâr havf
Niçün itmez âh-ı âşıkdan o gül-ruhsâr havf

Tâbî

Öykündüğünü dâg-ı ten-i pür-figâra def
Yüzine urdılar gelicek bezm-i yâra def

Misâlî

Gey yaraşur saña ey sîm-ten altun üsküf
Giymesün başına her Ehrimen-i dîn üsküf

Emânî

Görür mi sevdüğün âşık olan efsâneye lâyıık
Olur mı böyle isnâd eylemek cânâneye lâyıık

‘Ahdî

Fânî cihâna virme gönül kim bekâsı yok
Şol dil-rübâyâ bağlama dil kim vefâsı yok

Dervîş

Yoluñda şehâ ben olayın âşık-ı sâdık
Sen eyle baña her ne ise şânuña lâyıık

Gınâyî

Cismümi yoluñda cânâ hâksâr itsem gerek
Hâk-i râhuñ oldugumı âşikâr itsem gerek
Rızâyî

Kendüme hem-dem idelden aşkıñı cânânümüñ
Od salupdur dūd-ı âhum hırmenine cânümüñ
Re'yî

Lâle gibi yandurdı ruh-ı âli Hüseyñüñ
Dâg urmadadur sîneme her hâli Hüseyñüñ
Emîrî

Hurrem eyler dil-i pejmürdeleri tâze gazel
Hâssa kim dinile ol serv-i ser-efrâza gazel
Emânî

Dil eylemekde nâle vü feryâd muttasıl
Bu inkisâr-ı kalbe o şeh şâd muttasıl
Sânî

O ruh-ı âl güzel ol kadd-i dil-cû da güzel
Cümleten hûb begüm o da güzel bu da güzel
Yakînî

Ömrüñ hayâl-i h'âb idügin bilen ehl-i dil
Eşkâl-i dehri kıldı tasavvur hayâl-i zıll
Emânî

Gülşende tut kulaguñı zâr-ı hezâra gel
Goncam açılma gül gibi yüz virme hâra gel
Ni'metî

Pürdür sadâ-yı âhum ile bezm-i gam benüm
Nâlem yanında ney ura mı hiç dem benüm
Sâbirî

Ey serv-i nâz şûh-ı semen-ber Kayacuğum
Ey tıfl-ı nev-resîde gül-i ter Kayacugum
Emânî

Bülbülem rûyuña gülzâr-ı cinân olduğıçün
Mâyilem kâmetüñe serv-i hırâmân olduğıçün
Rumûzî

Yasagı var şehüñ meyden diñüz mestâneler döñsün
Başına mey-fürûşuñ gussadan meyhâneler döñsün
Ulvî

Ey diyen âşık belâ kûyunda ben derd isterin
Aşk hem feryâd idüp eydür ki ben merd isterin

Hayâlî

Gamuñsuz ten fenâ bulsun ne dil kalsun ne cân kalsun
Zevâle irmesün hurşîd-i rûyuñ mihribân kalsun

Re'yî

Kanlar yudar dil-i zâr ol gül-izâra karşı
Mâyil olur şarâba herkes evvel bahâra karşı

Beyânî

Fakîr için zekât-ı hüsnine dimez muhaldür bu
İder göz göre ihsân ellere ammâ güzeldür bu

Misâlî

Bakmaga pîr-i mugân her dem şarâbuñ 'aynına
Câmdan aynuñ ider gördüm habâbuñ 'aynına

Gubârî

Cây itmiş iken nakş-ı hayâlî dil içinde
Gör Kaysı ki Leylâyı sanur mahmil içinde

Tâbî

Derûnum sanmañuz sûz-ı dil-i sad-çâk yandurdu
Ser-â-ser cismüm ol ruhsâr-ı âteşnâk yandurdu

Şühûdî

Dilâ kendüñ 'alâyıkdan mu'arrâ itseñ olmaz mı
Bu kesretten ne hâsıl terk-i dünyâ itseñ olmaz mı

Nihânî

Bend olupdur dil ü cân zülfüñe cânım Fethî
Feth kıl müşkilüm ey rûh-ı revânım Fethî

Safâyî

Ey melek-sîmâ müşerref eyleyüp gam-hânemi
Ol şerefle beyt-i ma'mûr eyle gel vîrânemi

Bekâyî

Kişver-i Rûm'a şeref virdi o mâhuñ nâmı
Vâlî-i Mısır-ı hüsn olsa revâdur Şâmî

Sânî

Kays'ı Mecnûn itmeden câm-ı mahabbet bâdesi
Oldı sen Leylî-'izârüñ cân u dil üftâdesi

Nâmî

Gül yüzüñden öğrenür gülşende güller nâzişi
Sende hatm olmuş nigârâ işve ile nâz işi

Merâmî

Gülgeşt-i bâğdan dime gönüm çekilmedi
Her nesneden çekildi güzelden çekilmedi

Sırrî

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, A. (1987). Edebiyatta metodoloji açısından elyazmaları ve nâdir eserler üzerine notlar I, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (I), 1-48.
- Ayan, H. (1993). Bir nazire mecmûası, *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7, 111-118.
- Banarlı, N. S. (1987). *Resimli Türk edebiyatı tarihi I-II*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Canpolat, M. (1982). *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*, Ankara: TDK yayınları.
- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*, Ankara: Aydın kitabevi yayınları.
- Dilçin, C. (1983). *Türk şiir bilgisi*, Ankara: TDK yayınları.
- Gültekin, H. (2000). *Mecmû'a-i Nezâ'ir (Transkripsiyonlu metin)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Pamukkale Üniversitesi SBE, Denizli.
- İsen, M. (1997). Divan şiirinde nazire geleneği, *Ötelerden bir ses*, s. 326, Ankara: Akçağ yayınları.
- Kılıçoğlu S., A., N., Devrim, H. (1972). Nazire, *Meydan Larousse*, (c.II, s. 275-277). İstanbul: Meydan Yay.
- Kortantamer, T. (1993). *Eski Türk edebiyatı makaleler*, Ankara: Akçağ yay.
- Köksal, M. F. (2001). *Mecmû'u'n-Nezâ'ir-inceleme-tenkitli metin*, Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.
- Köksal, M. F. (2003). Nazire kavramı ve klâsik Türk şiirinde nazire yazıcılığı, *Diriözler Armağanı*, s. 215-290, Ankara: Bizim Büro Yayınevi.
- Köksal, M. F. (2006). *Divan şiirinde nazire*, Ankara: Akçağ Yayınları
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul: 2.b., Ötüken Yayınları.
- Levend, A. S. (1988). *Türk edebiyatı tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mazıoğlu, H. (1981). Ahdî-i Bağdâdî ve şiirleri *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1978-1979, Ankara 1981, 95-150.
- Mermer, Ahmet (2002). XV. yüzyılda yazılmış yazarı bilinmeyen bir nazire mecmuası ve Aydınlı Visalî'nin bilinmeyen şiirleri, (Prof. Dr. Umay Günay'a armağan). *Millî Folklor*, 56, 75-94
- Redhouse, Sir J. W. (1978). *Turkish and English Lexicon*, İstanbul.
- Tahirî'l-Mevlevî (1973). *Edebiyat lûgatı*, İstanbul: Enderun kitabevi.
- Steingass, F. (1975). *Persian-English dictionary*, Lebanon.
- Şemsettin, S. (1317). *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul: İkdâm matbaası.